

B. M. Z.

Dokumentumnovella

– Na, most már szépen menjetek ki az udvarra, mert farkatokkal majd kicsapjátok vendégem szemét. Pedig én most mesélni szeretnék neki – utasítja a kényelmes, csíkozott, vastag posztóval bevont fotelt körbe-körbetáncoló kutyákat.

Már rég körbeszaglászta, hagyta, hogy kézfejemet is szimatolják meg, nyalják meg tenyeremet. Nem először teszik ezt velem ezek a barátságos állatok, akikkel a gazdasszonyuk úgy beszélget, mint serdülő gyerekekkel. Nem parancsol nekik, hanem magyaráz: most gyertek enni, most leültök és békén hagytok, mert formázok, most tessék kimenni pisilni... Zlata asszony nem magyar, mégis magyarul beszél a kutyáihoz. Így szokta meg, mert a kutyái is többnyire a magyarok lakta Telepről kerültek ide.

– Már így volt ez a Mátyásföldön is, ahova az uram tizenhét évesen vitt el feleségnek az újonnan épített műtermünkbe. Ő ekkor már harmincegy éves volt, s volt neve is a művészvilágban. Hittem neki, Budapesten jobban tudunk majd mindketten érvényesülni, mint Nagybecskereken, Újvidéken vagy Szabadkán. Vágytam a nagyvárosba, hiszen szüleim a temesvári, a bécsi és a Párizs melletti St. Denis-i lánynevelő intézetekben tanítottak. Mátyásföldön egyébként francia lánynak tartottak, talán öltözködésem, nagy fekete kalapom meg hosszú fekete selyemruhám miatt. Kávéházakban meg műtermekben találkoztunk Károly barátaival, Pankotai Farkas Bélával, Medgyessy Ferencsel, Istók Jánossal meg festőbárunkkal, a szabadkai Farkas Bélával is, akivel Károlyom végigszenvette a háborút. Sokszor ők jöttek hozzánk megnézni, mit csinálunk, meg pálinkázgatni, borozgatni... Ilyenkor kezdetleges festményeimet, kerámialapjaimat, szobrocskáimat korrigálták... Máig hálás vagyok nekik érte.

Ezek a kutyák! Nem hagynak bennünket beszélgetni... Szétverik az ajtót... De nagyon szeretem őket... Sokszor álmodom is, kislány vagyok, és

a Círóval – azzal a keskenyvágányú kisvonattal –, amely Nagybecskerekéről ment Zombolyáig Begaszentgyörgyön át... Az év végén megyek haza az intézetből szüleimhez. Hogy mit jelentett hazamenni anyámmhoz, apámhoz, testvéreimhez a szülői házba... Nyilván giccses lenne elmesélni, de én akkor, amikor egyedül voltam, a vonat kerekeinek ritmusára énekeltem. A zenét magam komponáltam a fejemben, amibe még a vonat kerekeinek egyenes csattogását és a mozdony egy-egy fűtyét is beépítettem, majd hazaérve lekottáztam. De amiért ezt mesélem: a kutyák. Ezeknek a kompozícióimnak a végén mindig volt valami wagneri is. Méghez a Bodri és Marko kutyánk megérkezésekor csapott boldog csaholása. Hát azt nem lehet elfelejteni, mennyire örültek a megérkezésemnek, amit meg lekottáztam – nem túlzok –, azt a zongorám mellett ülve hallgatták. A nyár eleji forró levegő, a macskák, az udvar szárnyasai, a rengeteg madár, mind-mind megragadott: én is szárnyalni, repülni tudtam volna. Előbb csak a szerzeményeimben volt benne ez az örömteli szárnyalás, aztán meg a nagy gazdasági udvarunk végében levő part sárgaföldjéből készített agyagszerűségbe is belegyúrtam a magkakasunkat. Reggel elsőnek jön ki az ólból, majd taraját többször is megrázza, csapkod a szárnyaival... Meg a mezei túzok lassú nekifutásának azt a pillanatát, amikor a lomha, nagy test már annyira fölgyorsul, hogy éppen elrugaskodni készül a földtől. Hogy szobor(ka) legyen, és álljon, még mindkét lábának lent kell rögzülnie, de érzékeltetni kell, hogy most már a levegőben van. Falunk este tanyázó öregasszonyaiban is találtam témát, amint a napi dolgokat meghányják-vetik, de ebből mindig hiányzott valami. Tudja mi? Istók magyarázta meg: hogy „súllyal üljön” az öregasszonyod, a tomport meg kell nagyobbítani, a „gerincet meg hajlítani: vékonyabbra, ha fiatalabb, jobbra; vastagabbra, ha öregebb, balra”. Mert különben „hasábfát kapsz, amelyen a konty sehogyan sem fog állni”.

Azt hiszem, abban az én kakasos-túzogos „szárnyaló” művésztfélemben találkoztam(tunk) Károlyommal. Valami hasonlót láttam nagybecskereki kiállításán a Vágtató lovasában, a Lófarkas lány fejében meg a Krisztusról készített terrakottájában is. Most már megvallhatom – de szép volna, ha Kari odaát ismét hallaná –, ettől lettem bele szerelmes. Talán ő is belém. Megszöktetett, és mint egy pillét vitt Pestre, azaz Mátyásföldre. Kari itt műtermet kezdett építtetni, amit csak a hozományomból tudott folytatni. De az, amit Károlyom megtervezett és részben kivitelezetett, nekem nem tetszett. A műterem egy hosszú, tizenkét méter hosszú, hat méter széles, öt méter magas, nem is helyiség, hanem raktárszerűség, vagy még inkább cső volt, a végében toronnyal, ahol laktunk. Föntről üvegvilágítás, ami még rendben is lett volna, de lent beton, rideg falak... Be sem lehetett fűteni. Egyszóval nem volt benne semmi intimitás. A barátaink is szörnyülködtek, hogyan lehetett ilyet építeni. S persze ráment minden pénzünk. Megrendelés, munka

meg szinte alig. Mindössze néhány síremlék. Én akkor még gyerekszámba mentem, nem értettem gyakorlatilag semmihez, s bíztam Károlyomban. Ő annyival idősebb, gondoltam, tudja, mit csinál. Mert kitartás, az volt benne. Ha hozzáfogott valamihez, azt véghez is vitte. Azt a műtermet is csak befejezte, de közben teljesen elszegényedtünk. Szüleim meghaltak, s Kari még a maradék begaszentgyörgyi földet is eladta. Ez 1931-ben volt. Ekkor ő is belátta, valamit nagyon rosszul tettünk.

– Mit? – kérdezem riporter szerepben és tapintatosan, meg ne zavarjam Zlato néni gondolatmenetét.

– Magyarország háborút veszített ország volt, és az új Európa politikai rendezésével rettenetes szegénységbe került. Azonfelül az összes vesztes országban az volt a törvény, hogy addig, amíg egyetlen saját állampolgárnak nincs munkája, „idegeneket” nem szabad alkalmazni. Szóval kár volt Károly szívére és szüleinek jóindulatú tanácsára hallgatni... Éhenkórász művészek lettünk, mint sokan mások. És akkor arról még nem is meséltem, kiderült, hogy én nem is francia vagyok, hanem – ahogy akkor mondták – rác. Kínéztek még a boltból is... Látta ezt Karim is, s egyszer, amikor Farkas Bélával jól berúgtak, azt mondták: megyünk mi vissza, haza! Kétszer se kellett mondaniuk, mert forrt bennem, hogy bemutatkozásomkor a művészfeslegyek – miután végigmértek francia ruhámban és kalapomban, bécsi körömpipómban – összesúgtak, és megvetően mondták: „Fog ez még tőlünk cipőt kölcsönözni!” Különösen a jóságos Pankotai feleségének a viselkedése nem tetszett, irigy volt rám, pedig Karim a háború után több évig is náluk lakott, férjével együtt járták meg Párizst, állítottak ki Drezdában és Münchenben... Pankotai is nagyszerű virtuozitással és arányérzékkel mintázott s korigált engem. Emlékszem, nem tudtam betelni Medgyessyvel a Százados úti műtermében, a Súroló asszonyával, a Szoptató anyával s a Reformátor ciklusa agyag-gipsz sorozatával. S ott állt félig készen valami gipszrelief Tóth Árpád költőről (akit ő személyesen ismert, mint – így mondta – a „ti” Pechán József festőtököt is). Ő tanított meg arra, a domborműnél hogyan kell „mélyre” faragni, ha valamit ki akarunk emelni, a jelentéktlenebb részleteknél pedig „csupán” a háttérre ügyelni... Ott viszont azért nevettek ki és aláztak meg szinte, hogy akkor még nem tudtam megkülönböztetni a „kései” szó igei változatát a főnévi többes számtól. „Ez a flegma asszony, sose fog megtanulni magyarul” – súgtak össze. Így mielőtt valóban kölcsön kellett volna kérni egy pár cipőt, döntöttünk.

A mátyásföldi műteremért szinte semmit sem kaptunk, de nem bántam, csak menjünk. Így kerültünk Újvidékre. Hazahoztuk, amink volt, műtárgyainkat, bútorainkat, szerény ékszereimet, párnáimat, dunyháimat... Lakást, műtermet béreltünk, s dolgozni kezdtünk. A Tabaković festő-műépítész fivérek meg az építész Brašovan – nekik már nevük volt az itteni művész-

világban – voltak az első látogatóink, s nem győztek csodálkozni Kari újabb Krisztus-fején, a Pirandello-plaketten, az Arnautáján meg az én Dögkeselyű-kombinációmon. Én főleg állatokat és madarakat mintáztam. Tudja miért? Mert azok nemesebbek, jobbak, mint az emberek. Kuttyák és madarak nélkül élni sem tudnék. Ezért van a mogyorófaímon most is legalább négy madár-eterő. Hogy ideszoktassam őket... Nézzem, hogy élvezik az életet, esznek, veszekszenek, szerelmeskednek, fészket is raknak... No, de a lényeg! Ivan Tabaković például nem tudott betelni a Dögkeselyűmmel. Azt mondta, ezt azonnal ki kell állítani! Medgyessynek is annyira megtetszett a kerek oszlopra helyezett két rettenetes kinézésű nagy madár, hogy önkéntelenül ő is gyúrni kezdte a még lágy agyagot, illesztett egy kicsit a fejen, a csőrbe drótot is rakott, hogy „tartson”, a szárnyon... S ettől valóban jobb lett. És egészen jóindulatúan ajánlott még valamit: Ha el akarom adni, Károly nevével szignózzam, ne az enyémmel, egyébként is a Dögkeselyűk inkább férfias munka – mondta. Se a korrigálást, se a tanácsot nem árultam el Tabakovićéknak, csak azt, hogy azért kezdtem bele a Dögkeselyű-sorozatba, mert úgy érzem, az emberek is nagyon hasonlóak hozzájuk. Ezen elcsodálkoztak, de miután jobban belegondoltak, azt mondták, lehet, hogy igazam van. És biztattak, „lélekrealizmusomat” ne adjam föl. Hát nem adtam, minden munkámban benne van a lelkem is!

Mondtam Tabakovićéknak, dolgozni jöttem haza, agyagban szeretnék dolgozni, mert az áll hozzám a legközelebb. Ennek fortélyait pedig nagyjából már kitanultam, nem okoz gondot a méret szerinti masszaelosztás, a térben való komponálás, a megformálás. Csak munkát adjanak. Mondták, van rá némi remény, de csak azzal a föltétellel, ha én veszem át a pénzügyeket. Meglepetten néztem rájuk. Ők ugyanis tudták azt, amit én valóban nem. Károlyom negyven lánca bánati földem árát építette be abba a mátyásföldi semmibe.

Dundërski Šaco villájában kaptunk elszállásolást. Az ő felesége alkalmaztatott bennünket, családi szobrokat, reliefeket készítettünk, és itt terveztem meg Csuka Zoltán verseskötetének, a Tűzharagnak az illusztrációit. Szenteleky Kornél ezt annyira dicsérte, hogy a párom azonnal elkészítette az ő gipsz-plakettjét is. Ők hárman Pechánnal személyesen ismerték és becsülték is egymást. A szobrász az író és festőt, az író a festőt és szobrászt... Valamennyien – ne feledjük el! – szabadkőművesek voltak.

De nyilvánvaló volt, hogy egy villában nem sokáig maradhattunk. Egész nap gipszet kevergetni, agyagot gyúrni, kopácsolni egy úri házban...

Károly körülnézett, s beleszeretett egy parasztházas szőlőbe a futaki erdő alatt, amelynek a vége egészen a Dunáig húzódott. Szinte sírva könyörgött, ne mondjam, hogy nem tetszik. Amikor nem látott, akkor sírtam ki magam, de ismét volt kiskutyám, macskám, a szőlő- és gyümölcsöskertben meg a Dunán rengeteg madár... A kiskonyhában fazekas körkemencét építettünk

az égetéshez. Faanyag volt bőven... A világon itt süttött legszebben a holdvilág. Úgy, mint mikor a tűzhelyen bevörösödik az öntöttvas platni. Hát van ennél szebb?

Be kellett látnunk, ha nem akarunk éhen halni, apró dísz tárgyakat kell korongolnunk, kisplasztikákat meg festett kerámiát kell készítenünk, mert csak arra van vevő. Korongolót is szereztünk, meg lehívtuk Farkas Bélát. Jött is. Karácsony előtt egy belvárosi üzlethelyiséget béreltünk, itt árusítottuk a munkáinkat. Minden elfogyott, úgyhogy a pravoszláv karácsonyig el se oltottuk a tüzet a kemencében. Sőt, előrendeléseket is vettünk föl! Akkor azt mondtam Károlyomnak, ha ez így megy, ismét gazdagok leszünk. Mire ő, tudja, mit vágott a fejemhez? „Hát mit gondolsz, én majd örök életemben fazekas, a te »lončarod« leszek?” Ha nincs ott Béla, őszinte fölhevültségében lehet, még pofont is kaptam volna. Hallgattam. S továbbra is mezítláb gyűrtük az agyagot. Béla is segített.

Igaz, Béla történetét megírtam már, de – egészen rövidre fogva – el kell újra mesélnem. De előbb főzök egy kávét. Kijön velem a konyhába?

– Ki, természetesen. Mivel érdemeltem ki, hogy minderről ilyen őszintén beszél? Nem gondolja, hogy az eléggé személyes dolgokat egyszer megírhatom? Elvégre nekem ez a szakmám.

– Farkas Bélát nagyon szerettem, szinte imádtam. Kedves volt, sok mindenben segített a művészi pályámon. Amikor lejöttünk Újvidékre, őt Brenner Dezső, a gyógyszerész, Csáth öccse karolta föl. A Grobinger-patika fölött szobát rendezett be neki, és a raktárban festőiskolát nyitott számára, hogy pénzhez juttassa. Persze hiába voltak a hirdetések, csak egy hallgató jelentkezett, így az iskolából semmi sem lett. Béla végképp hajótörött lett, s higgye el, Károlyom is az lett volna, ha nem állok mellette. Béla nem bírta a Brenner ház katonás rendjét. Pedig főhadnagy volt ő is, akárcsak Károly, de váltig azon siránkoztak, hogy őket egy olyan háborúba vitték, amelyhez semmi közük nem volt. Látták a rettenetes kínzásokat, szenvedéseket, mérszárlásokat. Aztán a katonatemetőket rendezték, halottakat ástak ki, majd újratermették... Ők jegyzőkönyveztek, meg a bomló hullákat rakták újból egymás mellé. Katolikust, pravoszlávot, mohamedánt... Azokat, akik néhány napja még egymásra lőttek. Azt mondták, miután meghaltak, már teljes békében voltak egymással. Mindez nagyon megviselte a lelküket, Bélának talán még az agyát is. Mivel nem tudta elviselni a Brenner ház szigorát, kiköltözött az újvidéki Horgász-szigeti kabinba. Vitt oda egy vaságyat, vaskályhát, és a vadonban élt. Ha nagyon vágyott egy kis beszélgetésre, kisétált hozzánk, és akkor folyt a duma hármásban, az ábrándozás arról, ami sohasem következett be, hogy megváltjuk Európa művészetét...

A saját szememmel láttam, hogyan megy tönkre Béla, az Iványi Grünwald-tanítvány. Pedig a mestere – ráérezve lírai érzékenységére – nagy jövőt

jósolt neki. De alkoholista lett. Engem fürgeségem miatt Mókus anyának nevezett el. Ha festett, írt, zongorázott, mindig és mindenben benne volt a szomorú szíve. Egy életen keresztül reménytelenül szerelmes volt Mamuzsics Magdába. Az innen küldött leveleit meg is mutatta, én meg kíváncsian olvastam. Gyönyörűen tudta kifejezni magát, s archaikus nyelvet beszélt, mint valami prédikátor... Így tengődött Újvidéken, aztán Palicson, mígnem az egykori operaénekesnő anyját is elveszítve, 41 őszén a villamos elé vetette magát.

Én arra voltam büszke, hogy Károlyomat sikerült kihúznom a kátyúból. Voltak megrendeléseink, dolgoztunk, különösen Brašovan bízott meg sok rendeléssel. Volt, hogy egy időben két-három épületen is dolgoztunk. Épült a Báni Palota, a tanítók és az iparosok otthona, iskolák, középületek, fölújították a péterváradi kaput műkő kompozícióval... Kellott freskó, szobor, dombormű, kerámiatábla, bronzba öntött relief... Megnyertük a Tomislav király által kiírt belgrádi parlamenti pályázatot... Zárt pályázat volt, igazságos, mert valóban csak akkor derült ki, ki kicsoda, miután fölbontották a borítékokat. Mondták is a belgrádi meg zágrábi konkurenseink, hogy ekkora szégyent! Az eredményhirdetéskor a szerb királyi udvarban háromszor hangzott el a Baranyi név. Aztán a fogadáson a király kifaggatott bennünket, múltunkról is, s végül – nyilván érezve a többiek elégedetlenségét – csak annyit mondott: – Sok szerencsét, és arra kérem Önöket, hogy a kivitelezésnél, mivel Ön magyar katonatiszt is volt, „Markov Z.” névvel, és ha lehet, cirill betűkkel jelöljék alkotásaikat. Megértik, ugye?

Ha nem fogom le Kari térdét, fölpattan, és botrányt csap, de szigorú tekintetemből megérthette, nem teheti tönkre még egyszer karrierünket. A pályázaton elnyert pénzen és a kivitelezésen vettük meg a Verseci utcai házat, ahol már villanykemencénk is lehetett. Csak később vallotta be, hazafelé jövet úgy érezte: „Összeforrunk! Ezt az Úr is így akarhatta.” Pedig meggyőződések ateista volt.

És jött az Ikarosz! Engem Prágába meg Magdeburgba küldtek, ahol személyesen megismerkedhettem Petar Dobrovićtal, míg Károly és Ivan Tabaković a párizsi világkiállításra négy panelt készítettek, amelyekért Grand Prix-t és Diplome de Honourt nyertek, ma már nem is érdekes. De számára roppant fontos volt. Mert ő Európában akart élni, s most – legalábbis egy rövid időre – élt is.

Szóval, az Ikaroszlól. A zimonyi repülőparancsnokság kiírta a pályázatot a Brašovan tervezte épületre. Rengeteg pályamű érkezett, úgy tudom, harmincnál is több, s mégis a mi kettőnké nyert. Miért? Mert valamennyien a bukó Ikaroszt akarták megmintázni, mi meg kigondoltuk, miért ne szárnyalna továbbra is. Hát hol van még tőle a Nap? S ez volt a döntő! A szobor fölépítése és kivitelezése Károly irányítása alatt folyt, az én feladatom pedig

a „kozmetikázás” volt. Mit kell ezalatt érteni? Károly már régen különböző mértani szögekbe „vágott egyenesekkel”, hasábbal, hengerrel, kúppal, gúlával dolgozott. Tehát nagyon stilizáltak ember- és állatfigurái. Nem vitatom, egyediek, felismerhető keze nyoma. Igen ám, de úgy éreztem, nem jött még el annak az ideje, hogy egy katonai objektumra ilyen stilizált figura kerüljön. Ha igaza is volt Károlyomnak, hogy elmúlt Rodin ideje, azért ide nem egy „összevagdalt” és összeszögezett emberalaknak kell kerülnie. Ezért, amit Károly mértanira szabott, én „lágýtottam”. Méghozzá úgy, ahogy a szerb festők, Danil, Paja Jovanović meg Đura Jakšić tették. S így lett a tipikusan stilizált szárnyak alatt egy ugyancsak eredeti Baranyi-fej, de a láb és a kéz izomzatában, a kézfej és a mellkas megformálásában az én keramikusi lágyságomból is több minden. S máig ez az ország egyik legismertebb monumentális nagyságú szobra. Műkőből készült, mindennel meg voltak elégedve, csak egytel nem. Károly nevével. Már kész volt a szobor, amikor közölték, az én szerb nevem, mármint a Markov Zlata kerüljön a szoborra. Őszintén szólva szégyelltem magam, mert tudtam, a munka nyolcvan százaléka nem az enyém. Károly oszlatta el lelkiismeret-furdalásom azzal, hogy hasonlót a királynak már megtett, a hadseregének is megengedi, a művészettörténészek pedig ránézésre tudni fogják, kinek a munkája. Könnyebben törődött bele, mint gondoltam volna.

Ha azt hiszi, hogy az aláírásaink, szignóink ügye ezzel lezárult, téved. Mert jött 41. Negyvenben a dunai árvíz elvitte a szőlőskert műtermi házat szobrostul, kemencéstül, agyagkészletestül... Rettenetes volt nézni, miként önti el a folyó egy egész városrészt. De ezt sokan megírták már, mi csak szenvedő alanyai voltunk. Ellenben engem akkor ért szellemi csapás, amikor megalakult – ha jól emlékszem, így hívták – a Délvidéki Magyar Képzőművészek Egyesülete. Oláh Sándort választották elnöknek. Igen ám, de Sándor ekkorra már olyan hallászavarokkal küszködött, hogy Károlyt nevezték ki helyettesének, azaz valamiféle ügyvezető elnöknek. Engem viszont nemzetiségem miatt Károlyom nem vehetett föl a tagság közé! Hetekig hímelhámolt, hogyan is mondja meg, hogy én, aki a telepí magyaroknál is tökéletesebben, legalábbis szabályosabban beszélem a magyart, miért nem lehetek tag. Mondta, most ilyen idők jöttek, mit tegyünk. Csak dolgozni hagyjanak. Arra viszont nem panaszkodhattam.

A harmincas években az újvidéki Mezőgazdasági Kísérleti Intézet palotája két homlokzati reliefének elkészítésére kiírt pályázatát nyertem meg. A két dombormű – a Szántók és az Aratók – el is készült, ma is ott ékesítik a bejáratot. Ahogy minden munkámra, ezekre is a szokásos szignatúrámat tettem. Aztán egy napon, míg Károly egyesületi ülésen volt Szabadkán, bekopogott műtermünkbe egy jó modorú úr. Bemutatkozott, s mondta, beszélni szeretne velem. Emlékszem, „nagyságos asszonynak” szólított, de mind-

járt hozzátette, ha jobban tetszik, „művészasszonyként” beszélne hozzám. Mondtam, gyakorlatilag mindegy, de ez utóbbit szívesebben veszem. Szóval arról beszélt, tudják, a férjem magyar, s talán illő volna azon a bizonyos két domborművön a „szláv nevet” „Baranyinéra” változtatni. El tudja képzelni, mi játszódott le bennem? Hirtelen zavaromban csak annyit mondtam, ezt az urammal, a „Baranyi művész úrral” is meg kell beszélnem. S kértem megértő türelmét. Kezet csókolva távozott, én ezt Károlynak hetekig meg sem említve, utasítottam Jóska segédünket, másnap rakják össze az állványokat, s verjék le a szignatúrát, aztán, hogy a férjem ne tudja, megyek, és új szignatúrát teszek.

A sors iróniája, hogy azokat az állványokat még egyszer föl kellett állítani. Negyvenöt végén, negyvenhat elején, már nem is emlékszem. De arra határozottan, hogy egy „elvtárs” keresett föl – Károly akkor még Magyarországon rekedt –, hogy „művésznő, elvtárs asszony!” – legyen olyan kedves, és állítsa vissza eredeti állapotába a mezőgazdasági intézet főbejárata fölött levő domborművének feliratát. Jóskával visszaállítottuk.

S amikor Károly hazaért, s mindent meghánytunk-vetettünk, úgy döntöttünk – ezentúl mindenki törődjön a maga bajával – ő ezentúl kizárólag „Baranyi” lesz a szobrain és B. K. a kerámiáin, én meg legjobbnak tartottam, hogy semmi régebbi munkámat meg nem tagadva csakis B. M. Z. És így indultunk el, ahova mindig is vágytunk: Európába!

